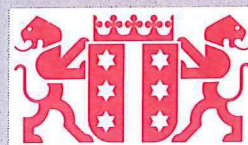


# Monumentenzorg en archeologie

## in Gouda



### **Woonhuisonderzoek in Gouda**

Vaak reageren eigenaren enthousiast als blijkt dat hun pand een gemeentelijk monument zal worden. Bij het beschrijven en opnemen van panden krijgen de medewerkers van de gemeente echter nogal eens de vraag 'Weet u nou niet wat hier vroeger heeft gestaan?' of de opmerking dat de eigenaar eigenlijk wel eens de geschiedenis van zijn of haar pand zou willen uitzoeken, maar niet weet waar te beginnen. Graag willen wij iets meer vertellen over de verschillende mogelijkheden voor onderzoek.

### **Bronnenonderzoek**

In het Streekarchief Hollands Midden vindt u een uitstekend uitgangspunt voor uw onderzoek en

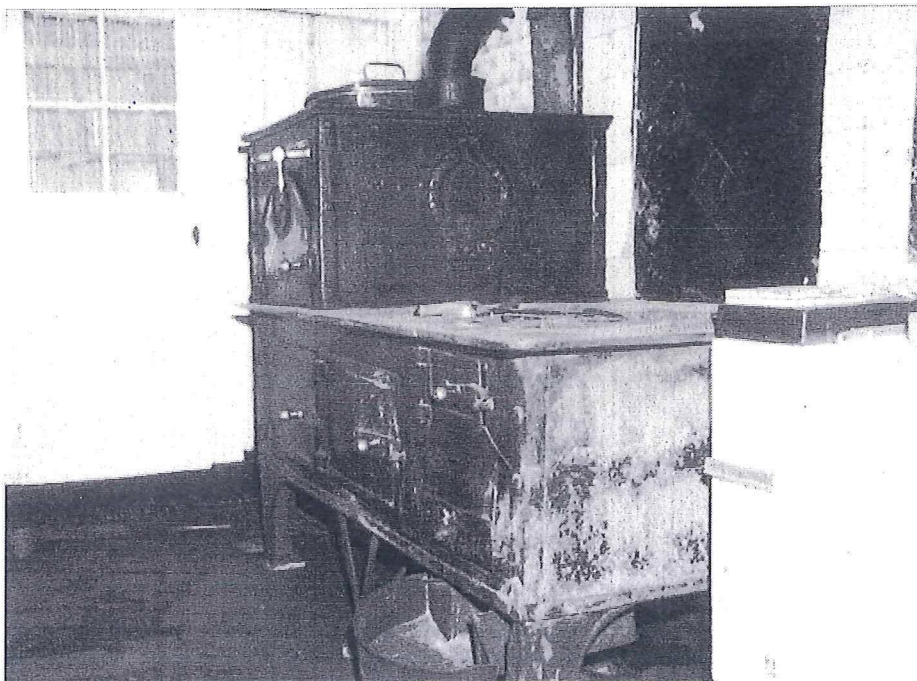
wel de zogenaamde boeken van Matthijs. Vorig jaar verscheen in nummer 4 van het Hollands Historisch Magazine een artikel over deze waardevolle bron. Het artikel was van de hand van dr. Koen Goudriaan, een inmiddels welbekende onderzoeker van het middeleeuwse Gouda. Zowel de auteur als de redactie van het Magazine waren zo vriendelijk toestemming te geven voor een integrale weergave van het voor Gouda belangrijke deel van het artikel:

*Huizenonderzoek met behulp van het kadaster is redelijk eenvoudig. Anders wordt het wanneer het onderzoek zich uitstrekt over het pre-kadastrale tijdperk, dus vóór 1832. In Gouda en Alkmaar wordt het de onderzoeker makkelijk gemaakt.*

*Daar zijn initiatieven ontplooid om de huizengeschiedenis van de binnenstad systematisch uit te zoeken en vast te leggen. De onderzoeker kan in het archief gebruik maken van de resultaten.*

*Wie een oud pand in een binnenstad bewoont of belang heeft bij de conservering ervan, zal ook geïnteresseerd zijn in de voorgeschiedenis.*

*Gietijzeren fornuis in de tweede tussenbouw, begane grond (ruimte 1.4), Oosthaven 14 (foto IBID, Den Bosch).*



Het bijeen zoeken en in elkaar puzzelen van de gegevens kan een moeizame klus zijn, omdat ze - in ieder geval voor de periode voor de instelling van het kadaster - verspreid zijn over verschillende archieven. De kans dat een schakel ontbreekt en dus de hele ketting afbreekt is groot, juist wanneer men de historie van één enkel huis probeert te volgen. Maar als het om een pand in de historische binnenstad van Alkmaar of Gouda gaat, staan de zaken er rooskleuriger voor.

### **Gouda**

Het Streekarchief Hollands Midden aan de Jeruzalemstraat in Gouda, waarvan het stadsarchief deel uitmaakt, beschikt over een reconstructie van het pre-kadaster van vrijwel de gehele binnenstad. De reconstructie is uitgevoerd door dr. C.J. Matthijs, een gepensioneerd leraar wis- en natuurkunde, die de jaren na zijn emeritaat aan deze reconstructie heeft besteed. Hij heeft een groot aantal bronnen gebruikt. Voor de zeventiende en achttiende eeuw zijn de verpondingsregisters de leidraad geweest, maar ook is gebruik gemaakt van transportregisters, waar nodig van het notarieel archief, en van aanvullende bronnen zoals de opmeting van perceelbreedtes aan de straten ten behoeve van de heffing van het straatgeld. Ook voor de laat-middeleeuwse periode beschikte Matthijs over een veelheid aan bronnen. De transportregisters zijn vanaf 1451 integraal bewaard en in hun geheel verwerkt.

Daarnaast zijn er, ook al vanaf de vijftiende eeuw, renteleggers van verschillende religieuze instellingen. Voor de zestiende eeuw bewezen de kohieren van de tiende penning goede diensten. En voor de allervroegste periode (veertiende eeuw) kon worden teruggevallen op de honderden oorkonden uit de archieven van geestelijke instellingen: die waren eerder al door regesten toegankelijk gemaakt. Voor hele stukken straat kon zo de voorgeschiedenis tot in de vijftiende eeuw worden achterhaald; voor individuele percelen niet zelden zelfs tot in de veertiende eeuw.

Doordat Matthijs hele straten tegelijk aanpakte en dus systematisch gebruik maakte van de "bepalingen" (de opgaven van burenen), wapende hij zich tegen het gevaar dat hij met percelen zou gaan schuiven. Steekproefsgewijs hebben we hem wel eens nagerekend: gebleken is dat zijn resultaten in hoge mate betrouwbaar zijn.

Matthijs heeft zijn bevindingen neergelegd in een reeks foliodelen die in de leeszaal van het Streekarchief te raadplegen zijn. Elk deel beslaat een straat of enkele kleinere naburige straten. De gegevens zijn per perceel chronologisch gerangschikt. In de kop van elk artikel worden enkele standaardgegevens (verpondingsnummer, kadastraal nummer, huidig huisnummer, breedte aan de straat) vermeld.

De delen zijn geschreven in een goed leesbaar handschrift. Inmiddels weten velen al de weg naar

### **enige archieftermen**

#### **verponding**

de verponding is een oude Nederlandse grondbelasting op de huurwaarde van het land. Na 1620 ook van huizen en andere bebouwing

#### **transportregister**

vermeldt tot 1811 de transportakten van alle onroerende zaken (goederen) en vaak ook hypotheekakten die verplicht moesten worden ingeschreven in de 'eigen boeken' van de plaatselijke schepenen

#### **rentelegger**

register van voor onbepaalde tijd vastgelegde gegevens betreffende onroerende goederen, in dit geval dus 'rente'

#### **kohier**

staat van in een bepaalde periode te ontvangen of te innen belastingaanslagen

#### **tiende penning**

heffing van de 'vruchten' van onroerend goed, afgeschafd bij de Tiendwet 1907

#### **regist**

analyse, verkorte inhoudsopgave, van een akte

*dit pre-kadaster te vinden, waardoor de vroegst gemaakte delen slijtage beginnen te vertonen. Daarom, maar vooral ook om de gegevens sneller en langs meer ingangen beschikbaar te maken, is het Streekarchief een proef begonnen om de gegevens in de computer in te voeren. Ondertussen is Matthijs, na een tijd lang het werk te hebben neergelegd, opnieuw op het archief verschenen om ook de laatste steegjes en uithoekjes - de resterende twee procent - te bewerken. Hij is met zijn 87 jaar nog vitaal, zodat er goede hoop is dat hij het grote karwei tot voltooiing kan brengen.*

Koen Goudriaan

**N.B.** De leeszaal van het Streekarchief aan de Groeneweg 30, is van dinsdag tot en met vrijdag geopend van 9.30 tot 17.00 uur. Ook kunt u daar verschillende cursussen paleografie ofwel oud schrift volgen. En dat is als u de geschiedenis diep wilt induiken, ook wel nodig. De boeken van Matthijs vormen een goed uitgangspunt, maar zowel de pre- als de kadastrale administratie blijken soms minder makkelijk te hanteren dan men denkt. De meeste onderzoekers doen een dergelijk onderzoek maar één keer en zij hebben, zeker voor het benodigde inzicht

van de verschillende registers met hun nummers en getallen, enige uitleg vanuit het archief nodig. Daarbij komt dat in de negentiende-eeuwse registers van het kadaster soms moeilijk leesbare passages zijn opgenomen. Maar de mensen van het archief zijn u bij het wegwijs maken graag van dienst. Overigens is het goed om te weten dat de gegevens die uit de (pre-)kadastrale bronnen boven water komen, alleen over de eigenaren gaan en niet altijd over de feitelijke bewoners. Deze zijn in de meeste gevallen lastig te achterhalen.

### Bouwhistorisch onderzoek

Een andere mogelijkheid om meer van uw pand te weten te komen is het laten uitvoeren van bouwhistorisch onderzoek. In Gouda gebeurde dat inmiddels op een behoorlijk aantal plaatsen, onder andere bij de Jeruzalemkapel, Raam 19, Zeugstraat 68-70, Westhaven 65, Lage Gouwe 142-144 en Oosthaven 14. Voor een dergelijk onderzoek is subsidie mogelijk. Bij rijksmonumenten maakt het deel uit van de subsidiabele kosten. Bij gemeentelijke monumenten wordt 50% vergoed met een maximum van f 5.000,--. In de praktijk komen de kosten bij een gemiddeld woonhuis neer op circa f 3.000,--. Dergelijke onderzoeken zijn ook voor het inzicht

in de ouderdom van de stad zeer waardevol. Als u Gouda al wandelend bekijkt, lijkt het alsof het grootste deel van de binnenstad uit de negentiende en twintigste eeuw dateert. Maar neemt u eens een keer een kijkje aan de achterkant van de panden en vooral erin, dan kunt u nog voor grote verrassingen komen te staan! Wist u dat een belangrijk deel van de panden in de binnenstad van een veel grotere ouderdom is dan de gevels doen vermoeden?

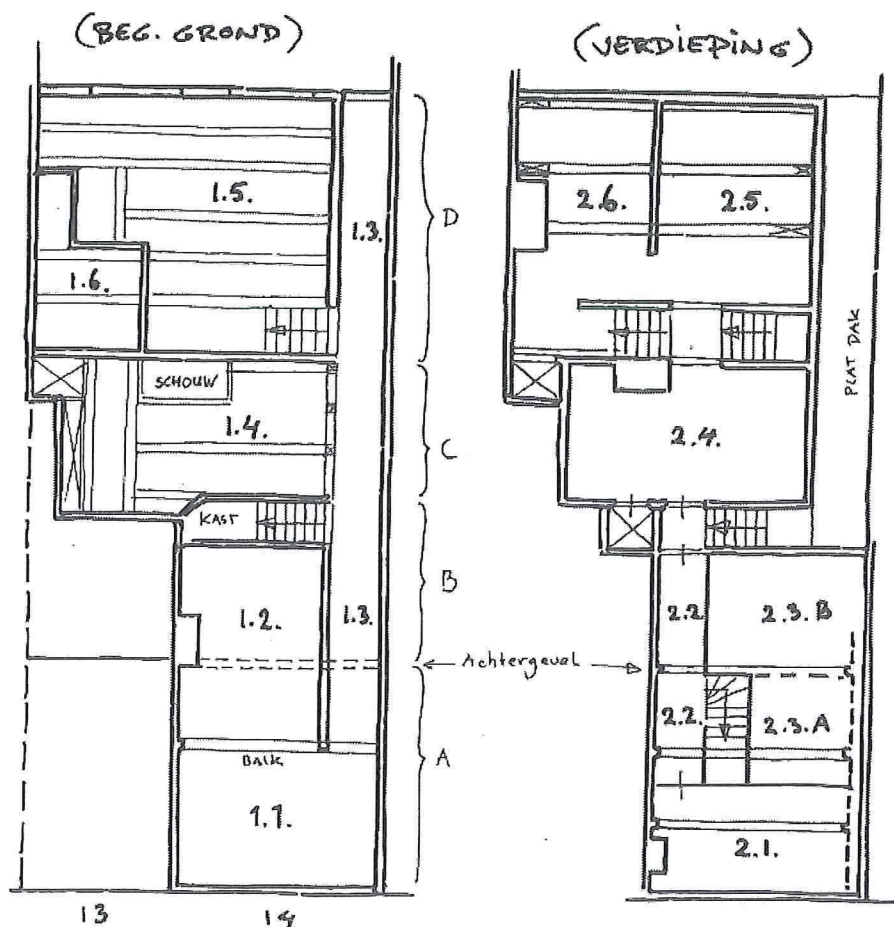
Een voorbeeld hiervan is Oosthaven 14 waar in 1996 een bouwhistorische verkenning is uitgevoerd door het Instituut voor Bouwhistorie, Inventarisatie en Documentatie (IBID) uit Den Bosch. Als u de voorgevel bekijkt dan denkt u wellicht "Is dit nou een monument?" De vroeg negentiende-eeuwse bovengevel is wel interessant, maar de pui is vrij standaard en dateert uit de jaren dertig. Uit het bouwhistorische onderzoek kwam echter naar voren dat het hier een bijzonder huis betreft met een ingewikkelde bouwgeschiedenis, waarvan de oudste delen teruggaan tot in het eerste kwart van de zeventiende eeuw.

We noemen enkele bevindingen uit het onderzoek.

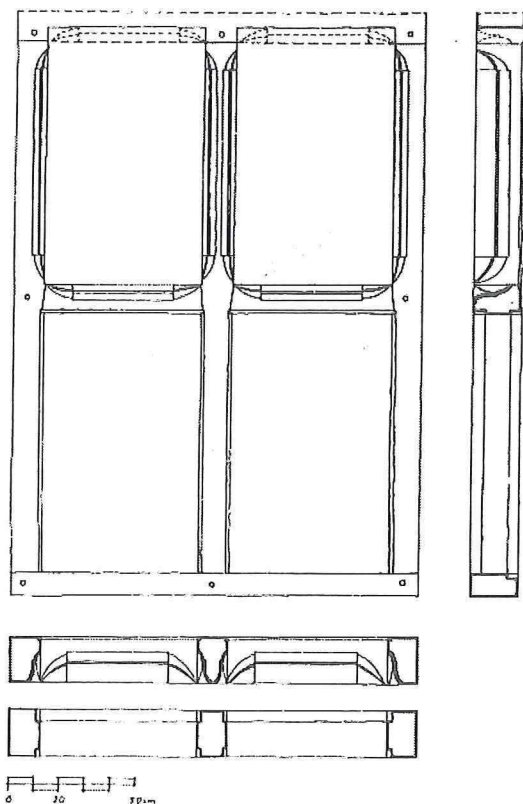
Het huis bestaat uit vier bouwdelen: het voorhuis, een tussenbouw, een tweede tussenbouw en het achterhuis.

Oorspronkelijk vormde het perceel één geheel met het naastgelegen Oosthaven 13. Dit is nog goed te zien aan het achterhuis dat tot op de dag van vandaag over de volle breedte van beide percelen staat. Vanaf het voorhuis liep aanvankelijk een steegje langs de achtergelegen bebouwing naar het achterhuis. Dat steegje werd in een later stadium overbouwd.

Uit bronnen is bekend dat dit perceel in ieder geval al vanaf 1432 was bebouwd. Het huidige pand gaat niet zover terug, maar het voorhuis



Schetsmatige plattegronden (niet op schaal) van Oosthaven 14  
 A. voorhuis  
 B. eerste tussendeel  
 C. tweede tussendeel  
 D. achterhuis.



Documentatietekening van het kruisvenster in ruimte 1.5 (zie plattegrond elders) met binnenaanzicht, langsdoorsnede (rechts), dwarsdoorsnede door het bovenlicht (middenonder) en dwarsdoorsnede door het onderraam (onder).

dateert uit de vroege zeventiende eeuw. Nog altijd zijn onderdelen van een houtskelet uit die periode aanwezig op de eerste en tweede verdieping. Uit bouwsporen wordt verder duidelijk dat het voorhuis zich oorspronkelijk uitstrekte tot en met de voorste tussenbouw. Het voorhuis werd in de achttiende eeuw echter ingekort ten behoeve van de tussenbouw en zowel de eerste en tweede verdieping als die eerste tussenbouw werden in de negentiende eeuw heringericht.

De tweede tussenbouw, breder dan het voorhuis en deels op het erf van buurpand nummer 13, dateert nog wel geheel uit de zeventiende eeuw. Dat wordt duidelijk uit waardevolle onderdelen zoals een betegelde schouw, een balklaag met overhoekse kinderbinten en gestucte tussenvelen en een bolkozijn in de rechter zijmuur. En op zolder zijn zelfs de oude topgevels nog aanwezig. Uit archiefstukken weten we dat de koek- en banketbakker Johannes Cornelis de Koster zich in de eerste helft van de negentiende eeuw voor lange tijd in het pand vestigde. Na een kort intermezzo van nog geen twintig jaar, waarin het pand eigendom was van een slijter, werd er wederom een banketbakkerij gevestigd. Nog altijd bevinden zich in de tweede tussenbouw overblijfselen van dat zoete verleden. Er staat een prachtig negentiende-eeuws gietijzeren fornuis en er

zijn nog deels achttiende- en deels negentiende-eeuwse keukenkasten aanwezig.

Ook het achterhuis is nog zeer waardevol. De hoofdopzet ervan gaat minstens terug tot het begin van de zeventiende eeuw en in de achtergevel bevindt zich op de begane grond nog een rijk geprofileerd kruiskozijn. Op de verdieping is een balklaag aangetroffen waarvan de sleutelstukken en consoles in het begin van de zeventiende eeuw kunnen worden gedateerd.

### Archeologisch onderzoek

Soms bestaat de gelegenheid en de noodzaak om, in aanvulling op het bronnen- en bouwhistorische onderzoek, archeologisch onderzoek uit te voeren. Archeologisch onderzoek ontsluit de informatie die in de ondergrond aanwezig is en kan veel vertellen over de vroegere functie en indeling van een pand. Het gemeentelijke beleid is er echter op gericht dat onderzoek alleen wordt uitgevoerd als het bodemarchief door werkzaamheden wordt bedreigd. Bijvoorbeeld bij ingrijpende restauraties die gepaard gaan met werkzaamheden in de grond, zoals bij de Jeruzalemkapel in Gouda. Voor de geplande restauratie moeten ook grondwerkzaamheden worden uitgevoerd en daarbij bestaat het risico dat veel kostbare informatie verloren gaat. Daarom werd in 1997 in het twaalfhoekige gedeelte van de kapel een opgraving uitgevoerd. Ook in woonhuizen wordt soms archeologisch onderzoek uitgevoerd, zoals in het pand Westhaven 65 dat grondig wordt gerestaureerd. Archeologisch onderzoek wordt altijd door of onder auspiciën van de gemeente uitgevoerd. Een en ander moet door middel van de bouw- en monumentenvergunning worden geregeld.

### Conclusie

De gegevens van bouwhistorisch en archeologisch onderzoek kunnen natuurlijk het beste worden geïnterpreteerd als er ook historisch onderzoek is uitgevoerd. Ook kan de studie van beeldmateriaal, zoals foto's, gravures of schilderijen, nog heel wat opleveren. U ziet het, ook als er geen mooie bouwtekeningen van uw pand voorhanden zijn, bestaan er nog tal van andere mogelijkheden om de geschiedenis van uw eigen huis te achterhalen. En vooral als u van plan bent om het pand te verbouwen of te restaureren, kan zo'n onderzoek behalve leuk ook heel nuttig zijn. Voor meer informatie kunt u terecht bij de coördinator restauratiezaken, Peter Oskam en zijn collega's Bianca van den Berg (monumenten-zorg) en Chris Akkerman (archeologie). Allen zijn werkzaam op de afdeling Stadsvernieuwing, Volkshuisvesting en Monumentenzorg en bereikbaar onder het algemene telefoonnummer 0182-588246. Overigens is de rapportage van het bouwhistorisch onderzoek van Oosthaven 14 tegen betaling van f 10,- te verkrijgen bij het Gemeentelijk Diensten Centrum, Klein Amerika 20.

## **Gouda krijgt opgravingsbevoegdheid**

De staatssecretaris voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Aad Nuis, heeft de gemeente Gouda een vergunning verleend voor het doen van opgravingen. Tevens heeft hij de ruimte in het pand Achter de Kerk 11a aangewezen als archeologisch depot van de gemeente. Gouda is daarmee de twintigste gemeente in Nederland die deze vergunning krijgt. Tot nu toe moest de gemeente voor ieder onderzoek toestemming aan de minister vragen. Volgens de Monumentenwet uit 1988 is het namelijk verboden zonder toestemming opgravingen te verrichten.

De verlening van de vergunning is een bekroning op het werk van velen die de afgelopen decennia aan de ontwikkeling van de archeologie in Gouda hebben bijgedragen. Al sinds 1969 zijn in Gouda de vrijwilligers van de Archeologische Vereniging Golda actief. In de jaren tachtig werden zij ondersteund door de medewerkers van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, in het bijzonder de provinciaal archeoloog. In 1991 heeft de gemeente voor het eerst in de Monumentennota archeologisch beleid vastgelegd. Kort daarop werd een commissie van deskundigen, de Archeologische Begeleidingscommissie, ingesteld. Deze commissie adviseert het gemeentebestuur. Ook werd een budget voor archeologisch onderzoek beschikbaar gesteld. Vanaf die tijd werden bij onderzoeken projectarcheologen ingehuurd. Eind 1996 besloot de gemeenteraad een archeoloog aan te stellen. Tevens bleef een medewerker belast met de beleidsmatige werkzaamheden op het gebied van de archeologie.

De vergunning is verleend voor een periode van drie jaar omdat Gouda nog niet volledig voldoet aan alle eisen. Maar volgens de minister bestaat,

gezien de feitelijke en beleidsmatige ontwikkelingen in Gouda, het vertrouwen dat de vergunning te zijner tijd wordt omgezet in een vergunning voor onbepaalde tijd.

In Gouda bestaat een hechte samenwerking tussen gemeente en de vrijwilligers van de Archeologische Vereniging Golda. Op dit moment wordt gewerkt aan de wetenschappelijke rapportage van de opgraving van een middeleeuwse boerderij die in 1996 in de Oostpolder in Schiedland heeft plaatsgehad, en aan de uitwerking van enkele andere projecten. Ook de automatisering van het beheer van bodemvondsten heeft aandacht.

Binnenkort wordt gestart met de opstelling van een archeologische basiskaart voor de stad, die niet alleen meer inzicht zal geven in de aanwezige archeologische waarden, maar tegelijkertijd een basis zal vormen voor de bescherming van het bodemarchief. Bescherming is hoofduitgangspunt van beleid. Thans worden voor twee gebieden cultuurhistorische analyses gemaakt waarvan de archeologie integraal deel uitmaakt. Ten slotte krijgen juridische, milieukundige, organisatorische en financiële aspecten de nodige aandacht. In de nieuwe monumentennota die in de tweede helft van 1998 zal worden opgesteld, zal het archeologische beleid als integraal onderdeel van het cultuurhistorische beleid worden uitgetekend.

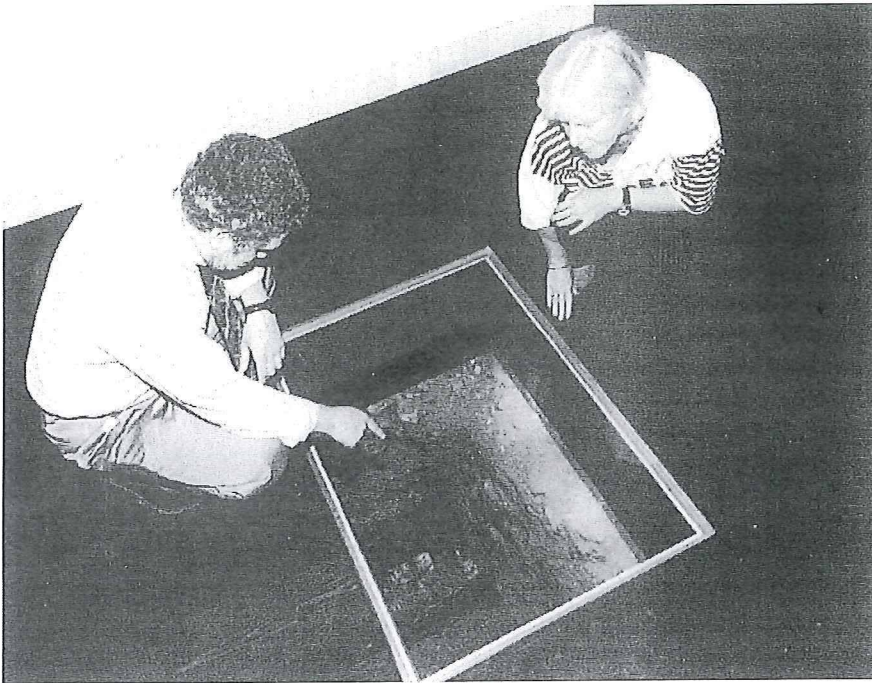
De verlening van de vergunning betekent niet alleen dat de gemeente zelf meer ruimte krijgt om het archeologische beleid vorm te geven, maar tegelijkertijd dat zij meer verantwoording krijgt voor de zorg van het archeologische erfgoed. Het toekennen aan gemeenten van meer verantwoordelijkheid past geheel in de lijn van het rijksbeleid. De Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek gaat zich in toenemende mate bezighouden met de archeologische monumentenzorg en laat daarmee het oude imago van opgravingsinstantie achter zich.



*De algemeen directeur van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, mevrouw H.C.M. van der Linden, overhandigt de vergunning aan wethouder A. Melaard, Museum Het Catharinagasthuis, 5 juni 1998 (foto Pim Mul).*

### **Korte berichten:**

- Enige tijd geleden bleek de vloer van de Regentenkamer in Museum Het Catharinagasthuis aangetast door schimmel en bonte knaagkever. De vloer moest worden vernieuwd en dat gaf aan Gouda's Archeologische Vereniging Golda en de gemeentelijk archeoloog de gelegenheid om een onderzoek in te stellen. De onderzoekers vonden onder andere een muur



zoek verricht. Het stageverslag is omgewerkt tot een artikel in het boek. Ronald Glaudemans, Rob Gruben en Koos Steehouwer van het Instituut voor Bouwhistorie, Inventarisatie en Documentatie hadden met hetzelfde doel bouwhistorisch en archeologisch onderzoek uitgevoerd. Die rapportages zijn eveneens in een bewerkte vorm in het boek opgenomen. Het boek geeft naast een overzicht van de lotgevallen van de kapel, ook een beeld van de bedevaarten naar Jeruzalem in het verleden en de Heilige Grafkerk zelf. Het boek is verkrijgbaar in de boekhandel of te bestellen bij Stichting Spoor door overmaking van f 29,50 naar bankgironummer 654 75 33, onder vermelding van 'Jeruzalem'. Bestellingen binnen Gouda worden franco thuisbezorgd. Voor bestellingen buiten Gouda moet voor verzendkosten f 5,- extra worden overgemaakt.

*Het kijkglas in de vloer van de Regentenkamer in Museum Het Catharinagasthuis (foto Pim Mul).*

die wel eens het fundament zou kunnen zijn van een toren die vroeger bij de Gasthuiskapel stond. De Regentenkamer is inmiddels gerestaureerd. Bezoekers van het museum kunnen de oude bouwresten door een glazen plaat in de vloer bezichtigen. In de kamer zijn ook andere archeologische vondsten te zien. De Regentenkamer doet dienst als lees- en koffiekamer van het museum.

- Nog dit jaar zullen de arbeiderswoningen aan de westkant van de Looierspoort, een smalle steeg aan de Lange Groenendaal, worden gerestaureerd. De oostzijde was al twee jaar geleden aangepakt. Hiermee krijgt de steeg haar historische karakter terug.
- In maart 1998 is wederom een bundel van Stichting Spoor verschenen: De Jeruzalemkapel in Gouda. De bundel is het resultaat van de samenwerking tussen de gemeente (afdeling SVM en dienst VEO) en Spoor. In het boek zijn de verschillende vormen van historisch onderzoek vastgelegd. Teneinde de restauratie goed voor te bereiden heeft een stagiaire, Ingeborg Laarakkers, archiefonder-

### **Colofon**

De nieuwsbrief is een uitgave van de gemeente Gouda, sector Stadsontwikkeling, afdeling Stadsvernieuwing/Volkshuisvesting/Monumentenzorg (SVM)

#### *redactie:*

afdeling SVM, gemeente Gouda

#### *teksten:*

Chris Akkerman en Bianca van den Berg, afdeling SVM, gemeente Gouda  
m.m.v. Streekarchiefdienst Hollands Midden  
*schets en documentatietekening:*

IBID, Den Bosch

#### *vormgeving en drukwerk:*

afdeling Grafische Vormgeving, gemeente Gouda